

Для збереження індивідуальної своєрідності міста є необхідність у визначенні складових історичного середовища. Слід з'ясувати елементи каркасу, як найбільш стійкого прошарку. Для містобудівного організму – це ландшафтні умови території та планувальна структура. Необхідно також діагностувати стан цілісності заповнення каркасу – забудови, визначити, який вплив має та чи інша складова або взаємодія складових на образ конкретного міста. І залежно від цього визначити, що треба зберігати, що переробляти і чим можна пожертвувати для того, щоб оновити середовище, дати йому друге дихання.

1. *Иконников А.* Старое и новое в системе города // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. – М., 1978. – С. 7–44; *Иконников А.* Система предметно-пространственной среды и эстетическая ценность объекта // Эстетические ценности предметно-пространственной среды. – М., 1990. – С. 239–322; *Гуляницкий Н.* Архитектурно-художественные проблемы композиции при сочетании разновременных зданий и комплексов // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. – М., 1978. – С. 45–70; *Михайловский Е.* Историческая городская среда и ее использование // Памятники архитектуры в структуре городов СССР. – М., 1978. – С. 71–88; *Линч К.* Образ города. – М., 1982.; *Шенков А.* Исследование связи планировочной структуры и эстетических качеств исторических городов // Источники и методы исследования памятников градостроительства и архитектуры. – М., 1980. – С. 33–45; *Устенко Т., Кондратенко Е., Водзинский Е.* Формирование архитектурно-художественного облика центров городов. – К., 1989.; *Хасиева С.* Архитектура городской среды. – М., 2001. – С. 55–72.; *Прибега Л.* Историчне середовище як пам'яткоохоронна категорія // Українська академія мистецтва. – Вип. 11. – 2004. – С. 177–185.
2. *Иконников А.* Система предметно-пространственной среды и эстетическая ценность объекта // Эстетические ценности предметно-пространственной среды. – М., 1990. – С. 239–322.
3. *Гутнов А.* Эволюция градостроительства. – М., 1984. – С. 249.
4. *Михайловский Е.* Историческая городская среда и ее использование. – С. 71–88.
5. *Гутнов А.* Эволюция градостроительства. – С. 27–30.
6. *Гуляницкий Н.* Архитектурно-художественные проблемы композиции. – С. 45–70.
7. *Маслов А.* Новая архитектура в исторической среде. – М., 1990. – С. 4–21.
8. *Гутнов А.* Эволюция градостроительства. – С. 139–153.
9. *Там само.* – С. 27–30.
10. *Габричевский А.* Проблема архитектурного синтеза как взаимной организации массы и пространства // *Габричевский А.* Теория и история архитектуры: Избранные сочинения / Под редакцией А. А. Пучкова. – К., 1992. – С. 36–52.
11. *Линч К.* Образ города. – С. 180–216.
12. *Прибега Л.* Историчне середовище як пам'яткоохоронна категорія. – С. 177–185.
13. *Михайловский Е.* Историческая городская среда и ее использование. – С. 71–88.

*Надія Бабій
(Івано-Франківськ)*

ВІДОБРАЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ БАРОКО В МІСТОБУДІВЕЛЬНИХ ПРИНЦИПАХ. СЕМАНТИКА ЗАБУДОВИ МІСТА СТАНІСЛАВІВ

У другій половині XVII – на початку XVIII ст. територія українського Прикарпаття належала до земель Руського воєводства Речі Посполитої. Напруження динаміки будівельного руху завжди було наслідком воєнно-політичної ситуації. Найбільше будували у відносно спокійні періоди – у другій чверті XVII – та першій половині XVIII ст. У драматичні роки третьої чверті XVII ст. крім невідкладних проєктів у сфері військового будівництва в провінції майже нічого не будували.

Характеризуючи історичні підстави, що впливали на розвиток архітектури та містобудівництва на Прикарпатті наприкінці XVI–XVIII ст., зауважимо, що суспільний лад давньої Речі Посполитої польсько-литовської відрізнявся від моделей інших держав. Якщо там основну фун-

даторську діяльність здійснювали можновладці та вище коло аристократії, то в Речі Посполитій система демократизації шляхти звела до мінімуму втручання королівської влади і в XVII ст. переродилася в магнатську олігархію. Роль королівського та князівського меценатства заступило меценатство шляхти. Особливо це стосувалося східної частини Речі Посполитої. Не менш істотним чинником, що характеризував духовний аспект польсько-литовської унії була контрреформація, яка по безкровній ліквідації різновір'я в XVII ст., переживала в першій половині XVIII ст. свій триумф. Подібно до інших європейських католицьких країв клір доходить у цьому часі до великого значення й багатства, що, звичайно, знайшло свій відбиток у розквіті сакральної архітектури. На межі XVI–XVII ст. Польща стала однією з найзначиміших держав контрреформаційної діяльності, тому немає нічого дивного, що мистецтво бароко швидко тут вкорінилося й розвинулося, служачи одночасно шляхті, костьолові та чисельним іншим релігійним орденам.

З часів античності відомий вислів Арістотеля про те, що велика людина виказує свою «вельможність» через зведення прекрасних будівель. У XVI–XVIII ст. він не втратив своєї актуальності – змінилися лише призначення та характер фундацій. Замість того, щоб долучитися до «оздобы краю», будівництво було втягнуте на службу більш прагматичним амбіціям магнатського середовища. Можновладність та багатство фундатора підкреслювали не лише масштаб та коштовність будівлі, а й її композиційний устрій. Архітектура творила відповідний сценарій для режисури імпонуючого способу магнатського життя, дивувала маси, перетворюючись у частину магнатської політики.

Розглядаючи бароко як загальнокультурницьке явище та наближаючись до завдань, поставлених у цій статті, спробуємо з'ясувати вплив теоретичної думки цієї епохи на урбаністичні процеси в Європі та на території українського Прикарпаття в означений період.

У XVII ст. *Architectura Militaris* вважалася провідною галуззю архітектури і в свідомості дворянства належала до лицарських мистецтв.

Архітектори та інженери, причетні до цієї галузі, якщо формально й не належали до дворянського стану, то, принаймні, в суспільній позиції прирівнювалися до нього.

Своєрідність історичних передумов формування містобудівельної культури Галичини та інших слов'янських земель на схід від Ельби полягала у хронологічному збігові соціально-економічних перетворень в укладі середньовічних поселень з церковною місією Священної Римської імперії, а пізніше – з експансією Польщі на землі Галицької Русі. Економічна, соціальна та правнича специфіка процесів розповсюдження нового сільського та міського укладу в державах Центральної та Східної Європи в XI–XV ст. в історіографії пов'язується з розповсюдженням т. зв. «німецького (магдебурзького) права» [8]. Відомі соціально-економічні складові німецького права, що визначили регулярність сільського та міського землевлаштування – виділеність міста з округи, необхідність достовірного обліку податків, яка вимагала встановлення міського кордону, фіксації наділу, кратного великій поземельній мірі, особиста власність на землю, принципова рівність поселенців в момент заснування поселення, що вимагало рівності наділів.

Однак магдебурзьке право не давало рівних прав абсолютно всім громадянам. Некатолицькі конфесійні громади створювали планувально виділені колонії, що пояснювали як внутрішніми потребами цих громад, так і зовнішніми обмеженнями.

Початок XVI ст. став переломним у суспільному та економічному житті Польщі. У Галичині розмішувалися латифундії багатих родин, що вимагало центрів управління ними, а необхідність укріплення кордонів держави перед зовнішньою загрозою забезпечувала підтримку містобудівельних починань з боку короля та сейму. Магнатські столиці стали найбільш яскравим явищем містобудівництва Галичини XVI–XVII ст. У нових містах вдавалося сконцентрувати значні сили залежних від магната людей. Роль замовника ставала вирішальною в містобудівельному процесі. Його вплив на вигляд нового міста визначався не лише багатством, але й освіченістю, особистим смаком, амбіціями, зв'язками, що впливало на вибір майстрів – містобудівничих.

У контексті цієї статті цілком закономірно постає питання про європейський характер діяльності фундаторів і архітекторів. У XVIII ст. магнати мали можливість отримувати початкові знання про цивільну і фортифікаційну архітектуру, слухаючи приватні лекції про неї на батьківщині та за кордоном, де за програмою відвідували королівські та князівські палаци, фортеці та собори. Подорожі до Чехії, Австрії, Італії, Франції та Голандії сприяли виробленню не лише гарних манер, а й художнього смаку. Звідти привозили альбоми із зображенням палаців і міст, а також підручники з архітектури.

Фундатори приймали кожен проект, починаючи від загальної концепції й закінчуючи найменшою архітектурною деталлю. Власне кажучи, вони виступали співтворцями своїх надбань у царині як ідейної програми, так і художньої форми, користуючись при цьому щедро ілюстрованими книгами про архітектуру. Характерним є опис бібліотеки Мнішеків у Мурованих Ляшках, укладеній 1748 року після смерті краківського каштеляна Йозефа Вандаліна Мнішека. Серед кількох десятків книг про цивільну і фортифікаційну архітектуру, крім стародавнього Вітрувію, тут були трактати італійців Джіроламо Катаніо, Джакомо Бароцці та Віньйола, Андреа дель Поццо та німця Ніколауса Гольдмана. Найбільш представлені праці французів Франсуа Блонделя, Жана Маро, П'єра ле Мюса. Суттєве місце займали альбоми з гравюрами античних краєвидів і тогочасних будівель Рима, Парижа, Версаля. У бібліотеці Мнішеків був також найпопулярніший трактат про теорію і практику мистецтва садівництва А. Ж. Дезальє, Д. Аржанвілля (одне з численних видань, що з'явилися в 1709 році) [4, 53–58].

У другій половині XVII ст. містобудівництво Потоцьких, володарів Станіслава, виявилось близьким французькій школі. Вдамося до деяких пояснень.

У період Ренесансу в питаннях розуміння міста відбулися суттєві зміни. Винайдення перспективи докорінно змінило значущість зображень – вони уявлялися точним відображенням реального світу. Місто трактували як видовище, що організовується за правилами зображення, а не буття [1, 110–111].

У середньовіччі зображення хреста в плані міста було нерідко символічним (він радше уявлявся, аніж був втілений у нерегулярності планування), хоча місто й перебувало постійно під охороною божественних сил. Ренесанс в основу плану міста поклав регулярність і впорядкованість, а вони найперше пов'язуються із хрестоподібними (хрест чотири- і восьмираменний) і зрчасто-радіальними структурами, які виводяться від найдавніших планів міст у формі квадрата й кола та їх комбінацій. Хрест повертається до плану ренесансного міста виразним, але вже не символом, а знаком [9, 62].

У період становлення класицизму у Франції в XVII ст. теоретики та архітектори-практики на словах керувалися зразками античного (переважно давньоримського) мистецтва; головно – зразками Вітрувію. Однак вони не приховували і свого бажання перевершити давніх майстрів і створити своє, більш досконале мистецтво містобудування. Тому під зовнішньою «класичною» оболонкою архітектурно-планувальних творів XVII ст. приховані були принципи, властиві епосі, що в своєму прагненні до абсолютного ідеалу, узагальнення та абстракції, цілком відповідали ідеям французького абсолютизму.

Найбільший вплив на формування нової містобудівельної естетики спричинила раціоналістична філософія Декарта. Як відомо, Декарт спеціально не займався проблемами містобудівельного мистецтва. Більше того, як філософа-раціоналіста, його безпосередньо не цікавили проблеми естетики. І все ж таки картезіанське вчення та французьке містобудування XVII ст. є явищами, що взаємопов'язані між собою значною мірою.

У своїй найважливішій праці «Роздуми про метод» Декарт надається до образного порівняння плутаних філософських поглядів схоластики з хаотичною забудовою старих міст, яким він протиставляє створений ним метод пізнання, як образне відображення раціонально спланованого міста.

Безперечним є факт, що на «планіметричну» концепцію французького містобудівництва мали вплив ідеальні міста епохи Відродження, насамперед плани міст, розміщені в трактатах архітекторів Вазарі та Скамоцці.

Ідеальна планувальна модель міста, спричинена дедуктивним методом Декарта, становила геометрично викреслену територію, розділену системою прямолінійних вулиць, у клітинах якої на рівних віддальях розташовані людські «одиниці». І якщо Декарт неодноразово підкреслював, що за його геометричними побудовами можуть приховуватися «найрізноманітніші предмети» та їх життєві взаємозв'язки (їх він трактував також механічно), то його сучасники – інженери, розуміли ці взаємозв'язки ще однозначніше – як прямі лінії, по яких можливе переміщення жителів міста з однієї точки в іншу.

Звідси виник своєрідний культ «червоних ліній» та решітки вулиць, що надовго збереглися у французькому містобудівництві. Планування міст-фортець, збудованих Себастьяном Вобаном цілком відповідало містобудівельним ідеалам Декарта. У плануванні Версальського парку Ленотру вдалося поєднати формально композиційні принципи класицизму із глибоким символічним змістом.

В італійській містобудівній теорії цього ж періоду розробляється об'ємно-просторова концепція [7], погляд на міський простір, як на інтер'єр міста, пов'язаний, з одного боку, із інтер'єрами будівель, а з другого – із зовнішнім природним середовищем (відповідно до слів Палладіо: «Дім – це місто, а місто це той же дім»).

У XVII ст., завдяки науковим відкриттям – наприклад вчення Галілея про масштабне місцезнаходження людини в навколишньому просторі – дедуктивна ієрархія міських просторів змінилася на індуктивну, що виходить безпосередньо від оточення людини – помешкання до вулиці та площі, а далі до міста в цілому, хоч погляд на міський простір як інтер'єр продовжував зберігатися.

Бароко привнесло в містобудівельне мистецтво пластичне трактування архітектурних об'ємів, майстерність створення викінчених міських перспектив, а головне, встановило просторову ієрархію, завдяки якій абсолютні розміри міських площ стали значно меншими з погляду зорового сприйняття, ніж відносні. Поєднання врівноваженості та живописності в містобудівельних творах Берніні вирізняло цього майстра серед сучасників. Створений ним творчий напрямок розвинувся в Італії в XVIII ст.

Своє відображення «чудесна ідея» мала і на галицьких землях. Погляди достатньо толерантної еліти, як відзначалося вище, були багато в чому зумовлені універсалізмом барокової католицької Європи та відкриті для іноземних впливів.

Нові міста в Галичині через політичну ситуацію були укріплені і з'єднувалися із резиденцією магната, що була складовою загальної композиції – на зразок цитаделі. Присутність володарів у місті ніяк не впливала на свободи міщан, підтверджені магдебургією, тому в нових містах зберігалися передумови регулярного характеру землекористування.

Зосередження великих ресурсів у руках володарів міста давало можливість втілення певної ідеологічної програми. Однією з важливих ідей того часу, що відобразилася на багатьох явищах, зокрема й на містобудуванні, був т. зв. «сарматизм» [15]. Головними його рисами були необмежена влада шляхти, ксенофобія, глибока відданість церкві та орієнтація смаків.

Утвердилася впевненість в обраності поляків, як східного форпосту християнства. Сарматизм загострював увагу до ролі та розміщення колоній іновірців у містах.

Так само до центральних ідей кінця XVI–XVII ст. слід віднести ідею церковної унії, прийняття якої в очах магнатства ліквідувало багато протиріч – шляхтич та хлоп стали одновірцями, долалася схизма, ейкуменічна ідея християнства насичувалася реальним змістом, магнати – вихідці зі старовинних західно-руських фамілій – перестали бути ренегатами. Унія, безумовно, була явищем, що заслуговувало похвали, поетизації, утілення художніми засобами, зокрема за допомогою містобудування, що передбачало розміщення церков різних конфесій на композиційно-вирашних ділянках, у деяких містах симетрично відносно католицьких костьолів.

Композиції регулярних планів середньовічних міст Галичини детально описані С. Кравцовим [14].

У пошуках ідейного змісту міських структур треба звернути увагу на функціональне призначення та форму ринкових площ; структуру та характер відносин серед міських громад; коло ідей, що хвилювали суспільство в досліджувану епоху.

Структура ринкових площ від часів середньовіччя відзначається центричністю, рівністю чи співрозмірністю частин, розміщених по периметру, а функції ринків не зводилися лише до торгівлі – тут розміщувалася ратуша, де здійснювалися функції самоврядування. В етимології самого терміну «ринок» (нім. Ring – «кільце, коло»), можливо, зосереджена його кільцева, центрична структура. С. Кравцов припускає, що планувальна структура ринку була відображенням соціальної структури міської громади з її формальною рівністю поселенців перед магдебурзьким правом. Цілком можливе також перенесення міфологічних уявлень про коло як ідею єдності, довершеності [6].

Однак центричність не є єдиною характеристикою ринкових композицій. Виходячи з аналізу близько шістдесяти міст Галичини XIV–XVIII ст. той же С. Кравцов припускає, що квадратний та прямокутний плани ринкових площ, зорієнтовані за сторонами світу, мають свої відповідники в символіці культової архітектури, де чотирикутний орієнтований план символізує, «що Ісус Христос за весь чотиричастинний світ умер і Церква, ним заснована, рада прийняти людей з усіх чотирьох сторін» [10, 48]. Припущення це видається тим більше вдалим, якщо згадати, що християнські символи «міста» та «церкви» є однорідними за смисловим наповненням: *civitas Dei – civitas hominum*.

У містах-магдебургіях, а «се оперте на основах строго католицької виключності, і дуже неприхильне всім не католикам» [3, 12], вводили коло обмежень для іновірців. Найбільш показовими були обмеження, скеровані проти єврейського населення. Так, із наступом контрреформації, багато міст, зокрема Самбір (1542), Городок (1550), Стрий (1567), Мостиська (1568), Старий Самбір (1569), Магерів (1591), Стара Сіль (1615) дістали привілеї «de non tolerandis Judaeis» [12, 21–25]. У Тербовлі «жоден з євреїв домів на ринку не міг тримати, а якби який з християн такий дім мусив би дати в заставу, все втратить». У Тернополі євреї не могли мешкати на ринку або поблизу костюлу. У Сокалі в 1629 році євреям було дозволено побудувати 18 будинків, які заборонялося ставити на ринку і на «вулиці, де костюл Св. Хреста». Крім того, католицькою церквою євреям заборонялося торкатися до хліба на ринку, ділити трапезу з християнами, продавати їм м'ясо, приймати в заставу скривавлені та мокрі речі, що складало систему звинувачення євреїв у смерті Христа, покликати сакралізувати міський простір [12, 46]. З цією ж метою вводили заборони на поселення в межах ринку чи міста в цілому «схизматиків» – вірмен та православних.

Як зазначалося вище, унаслідок прийняття церковної унії в конфесійній структурі досліджуваних міст почалися якісні зміни.

Із боку католицької церкви було зроблено крок до перетворення конфесійного «хаосу» в «космос». Ці зміни знайшли відображення в ідейно-змістовних основах містобудування. На противагу вільному розміщенню храмів відносно ринку (що, зрозуміло, відповідає уявленням про міжконфесійні відносини, як про хаос), у деяких магнатських містах Галичини кінця XVI та XVII ст. постає інший порядок. До таких міст належать Замость, Лешнів, Станіславів (Івано-Франківськ), Станіславчик, Томашів. Храми різних конфесій у них розміщувалися або в східній та західній частинах міста залежно від походження обряду, або композиційно протиставлялися. Отож, місто наче перетворювалося в карту конфесійного макрокосмосу. Здійснення такого роду композицій вказує на проникнення в містобудівництво регіону естетики бароко, що сприймала світ, як «чудесну ідею», «Божественний театр» та театралізовано намагалася його відобразити.

Найперше ідея вищевказаних барокових композицій була втілена в містобудівництві Замостя. У цьому «ідеальному місті» храми західного обряду були розташовані на захід від меридіальної осі ринку, східного обряду – на схід від неї. Крім того, існувало зіставлення об'єктів відносно осі схід-захід – колегіати та Академії. Творці Замостя, архітектор Б. Морандо та магнат Я. Замойський, були майстрами складних семантичних композицій. Зіставленням домінант різних конфесій відзначається й інше місто – Замойських-Томашів. Закономірно, що ця ідея знайшла втілення в містах інших магнатів, особисто пов'язаних із Заморськими – Жолкевських, Лішневських, Даниловичів.

Найбільш показовою зусібіч є композиція міста Станіславова, нині Івано-Франківська (засноване 1662 р.).

У польських хроніках рід Потоцьких вважається одним із найдавніших, найзнаменитіших та наймогутніших родів. Походження його пов'язане з легендою про польського князя Болеслава Кривоустого, який у 1132 році зазнав поразки під Галичем від русинів і з декількома лицарями шукав притулку. Переховав його господар млина біля Золотого Потоку (нині селище міського типу Тернопільської обл.). Після доброго відпочинку Болеслав Кривоустий залишив гостинний двір мірошника, який вирішив провести свого гостя й показати йому найближчий шлях додому. Прощаючись, Болеслав сказав: «У тебе знайшов притулок Болеслав, князь польський. На знак подяки за гостинність я роблю тебе шляхтичем і твоїм гербом буде цей хрест, у якого половина нижньої перекладки відломлена». Спадкоємці млина із Золотого Потоку стали знаменитим магнатським родом Потоцьких із Потоку. Один із представників цього роду Яків Потоцький – каштелян кам'янецький, воевода брацлавський (помер у 1615 р.) – отримав від короля Сигізмунда – Августа в подарунок за навчання королевича військовій справі село Загайполе, яке він перейменував у місто і назвав його Золотий Потік. Герб Потоцьких під назвою «Пилява» пізніше став гербом міста Станіславова.

Щодо герба «Пилява», то існує легенда, згідно з якою першим автором цього герба був Жирослав, який у 1132 році воював разом із польським королем Болеславом III Кривоустим. Жирослав мав герб «Прус», в якому був хрест з одним цілим і половиною другого рамена (плеча). Після битви поляків з прусаками під Пилявою, де перемогу отримав польський король Казимир Справедливий, він додає до герба «Прус» ще одне ціле рамено.

14 серпня 1663 року король Ян Казимир видає привілей, в якому підтверджує грамоту Андрія Потоцького про надання місту Станіславів самоуправління на основі т. зв. магдебурзького пра-

ва (7 травня 1662 р.), а також герб. Про міський герб у королівському привілеї згадано так: «Крім цього вищезгаданому містові надаєм такий герб: ворота з трьома вежами, а у воротах відображення найдавнішого шляхетного знаку “Пилява”, а це напівтроїстий хрест» [2, 25].

Замислене як мілітарна твердиня й «родове гніздо» магнатів Потоцьких на Покутті, місто розбудовувалося на ґрунті інженерних та естетичних пошуків ще по-ренесансному впевненого й динамічного XVII ст., неподалік Галича — колишньої столиці Галицького князівства, фактично на пограниччі християнського та мусульманського світів. Адже наприкінці XVII ст. південні покутські землі й пониззя Дністра перебували під владою Османської держави.

Місту передував укріплений дерев'яний замок-двір, зведений у сусідстві з давніми селами Заболоття та Княгинин (фіксуються з XV ст.), який згадується в деяких документах 1620—1650-х років. Ініціатором будівництва фортеці-міста виступав Станіслав Ревера Потоцький, за деякими джерелами, його син — Андрій [16, 17]. У 1654 році він викупив землі між Бистрицями з метою будівництва міста. Сприйнятий з недовірою пізнішими істориками цікавий факт про те, що дідич виорав плугом борозни, якими позначив межі майбутнього міста, розміщення в ньому ринку, ратуші та прилеглих вулиць, насправду міг мати реальне підґрунтя [5, 45]. Це був старовинний європейський ритуал «заручин» власника з землею. Після смерті Ревери Потоцького в 1677 році, справою розбудови міста продовжував займатися його син Андрій, а в 1700—1751 роках — онук Йосип. За королівським привілеєм від 7 травня 1662 року (підтвердженням 14 серпня 1663 р.) м. Станіславів отримало самоврядування на засадах Магдебургського права та дозвіл на проведення ярмарків. Римо-католицькій, греко-католицькій, вірменській та єврейській громадам наділяли землю для спорудження храмів. Ідеально окреслений шестикутник міських фортифікацій, спланованих уродженцем південнофранцузького міста Авіньйона, військовим інженером-фортифікатором Франсуа Корасіні, оточував регулярно протрасоване середмістя з квадратною ринковою площею та ратушею в центрі. Перша ратуша стояла на фундаментах, які повторювали конфігурацію семираменного хреста з герба Потоцьких «Пилява» (теперішня, четверта за рахунком, що зводилася після 1927 року наслідую в плані грецький хрест. У 1679—1682 роках інший французький архітектор Шарль Бенуа (Кароль Беное) розширив фортецю в північному напрямку по центробіжній осі, що прямувала від Тисменицької брами — однієї з трьох міських брам — до новоспорудженого палацу Потоцьких. Трапецієподібна, із двома бастионами цитадель, оточувала «малий Версаль» — палац з бельведером на даху і регулярним партерним парком перед головним фасадом, флігелями та надвірними службами (вул. Шпитальна, 5). Унаслідок цього, план міської фортеці набув октагональної конфігурації. Роботи по розбудові й облицюванню міських бастионів тесаним каменем та цеглою тривали до 1750 року. Під час розбудови середмістя в XIX ст., фортифікації були знищені, за винятком південно-західного бастиону (пров. Фортечний) та ділянки з насипними валами й підземними переходами (вул. Валова). Наприкінці 1990-х років на північ від будинку вікаріату — приміщення для канцелярії та проживання костьольних ксьондзів (вул. Галицька, 41) — розкопано підмурівки Галицької брами. Оборонне призначення виконував і сам вікаріат, збудований у XVIII ст. Товщина його стін зі сторони фортечних валів сягає два метри.

Протягом XVII—XVIII ст. станіславівська фортеця була надійним форпостом на межі християнського й мусульманського світів, протистояння яких сягнуло критичних меж після завоювання турками в 1672 році Кам'янця-Подільського, південних покутських земель, сусідніх придунайських князівств і облоги Відня. У вересні 1676 року гарнізон міста відбив штурм турецько-татарського війська Ібрагіма-паші (Шайтана). Цю оборонну місію Станіслава помітив і вшанував папа Інокентій XI (Бенедикт Одескальчі) — один з ініціаторів створення антиосманської («священної») коаліції європейських володарів. У 1679 році жителі міста пишно зустрічали подаровані ним реліквії ранньохристиянського мученика Вінцента, що були знайдені в римських катакомбах [5, 45].

Практичні реалії міста поєднувалися з цікавим комплексом соціально-гуманітарних та релігійних ідей. Планометричні особливості Станіслава та французьке походження його будівничих тісно пов'язують наше місто з передовими містобудівельними методами італійського ренесансу XV—XVI ст. та французького класицизму XVII ст. Принципи регулярності, функціональності та гармонійної співрозмірності «сонячних міст» і «міст-утопій», що розроблялися гуманістами Відродження (Т. Кампанелла, Л.-Б. Альберті, А. Палладіо, П. Катанео), у Франції були розвинуті на основі математичного аналізу, розробленого, як зазначалося вище, науково-філософським ученням Рене Де-

карта. Практичне застосування картезіанські ідеї отримали в діяльності інженера-архітектора Себастьяна Вобана – сучасника Ф. Корасіні і Ш. Бенуа. Йому належить популярний у XVII–XVIII ст. трактат «Дійсний спосіб укріплення міст» та 50 збудованих ним міст-фортець. Серед небагатьох галицьких міст і містечок зі схожими планувальними ознаками – Броди, Сколе, Лешнів, Сасів – історичний центр Івано-Франківська є особливо оригінальним та найкраще збереженим явищем «ідеальної» архітектури XVII ст.

Оскільки планувальні схеми міст-магдебургій склалися на території між Одером та Ельбою, колонізованою в XII ст. Священною Римською імперією, то в пошуках ідейного змісту цих містобудівельних форм доцільно звернутися до кола ідей того часу. Становлення регулярного містобудівництва на землях Священної імперії збіглося зі становленням універсалізму, як імперської ідеології. Центром імперії, незалежно від дислокації двору, залишався Рим. Ідеологічне обґрунтування непохитності центру проглядає у вченні Оттона Фрейзінгського, філософа, наближеного до імператорського престолу. Наслідуючи бл. Августина, Оттон протиставляв земному царству постійне й незмінне царство Христа – Небесний Єрусалим. Обидва царства Оттон уважав нероздільними частинами християнського світу, висуваючи ідею т. зв. «змішаного царства». Ця ідея була поєднанням августинівського «Божого Граду» з імперською ідеєю Штауфенів. Структура «змішаного царства» багато в чому подібна до композиції міста – магдебургії. Наприклад, місто магдебурґія мало ринкову площу, що семантично близька до Божого Граду, та костюльну площу – знак належності общини католицькій церкві. Наявність двох змістовних центрів у композиції міста відповідала його провінційному характерові, периферійності по відношенню до Риму.

Зорієнтована за сторонами світу, Ринкова площа Станіславова структурувала міське середовище за соціальними, національними та релігійними ознаками. За даними перепису 1709 року в середмісті проживала 221 родина: 124 українські, 50 вірменських, 28 єврейських і 19 польських. Двір власників міста, храми та квартали з компактним проживанням міщан різного віросповідання й національності були розведені по географічних сторонах Ринку. Вірменам, які наприкінці XVII ст. прибували з Молдови, Угорщини та захопленого турками Кам'янець-Подільського, привілеями від 1665 і 1685 років надавали ґрунти для спорудження церкви, магістрату, ремісничих майстерень і житла на східній ділянці середмістя. Візитація 1740 року згадує українську парафіяльну церкву Воскресіння Господнього, зведену громадою с. Заболоття ще 1601 року на місці, де пізніше з'явився єзуїтський костюль. Грамотою 1658 року русинам «грецької віри» відводилася площа на південь від вірменської хвіртки (проходу за межі фортифікації) для побудови нової дерев'яної церкви Св. Миколая з дзвіницею, заснування при ній церковного братства, школи та шпиталю. Церква простояла до початку XIX ст. За мурами, при дорозі, званій Зосиною Волею, до пожежі 1815 року стояла ще одна українська церква. На північ від Ринку осіли ченці ордену Тринітаріїв, запрошені до міста в 1690 році (костюль був розібраний після пожежі 1868 р.). Євреям в місті так само були надані ґрунти та свободи. Значення їх діяльності у місті було таким важливим, що зображення єврея було розміщене на ратуші, – у руках він тримав хлібину із написом «1 грош». Фундаторами спорудження й оздоблення всіх храмів міста були діди Станіславова [16, 17].

Західна сторона цієї конфесійної «карти» довкруг Ринку представляла латинський світ із дерев'яним, а далі мурованим костюлом, що виконував функції родинної усипальниці Потоцьких, цвинтарем та дзвіницею. Тут-таки розміщувався і перший панський двір із військовою залогою. У 1720 році закладено фундаменти єзуїтського костюлу, який після невдалої першої спроби добудовували протягом 1742–1762 років.

Убачаючи риси антропоморфності в композиції Станіславова, можна припустити, що вони зображували «*Nomo quadratus*», гуманістичний та християнський символ естетики Відродження й бароко.

На підтвердження хочу навести спогади старожилів польського періоду до 1939 року, записані архітектором З. Соколовським: «На Великдень греко-католицька процесія, з єпископом, священниками, які несли євангеліє, парафіяни з хоругвами робили обхід по місту. Коли зрівнялися з Єврейською божницею, на них там вже чекала єврейська процесія, яка приєднувалася до походу, і так само долучалися до нас вірмени, а потім і поляки».

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо:

1. Розповсюдження та розвиток регулярного містобудівництва в Галичині в XVII ст. було пов'язане з об'єктивними закономірностями історичного розвитку регіону.

2. Розповсюдження німецького права призвело до поширення регулярного землекористування та регулярного містобудівництва.
3. Залежно від освіченості та особистих симпатій власників у галицьких барокових закладеннях знайшли відображення французький планіметричний та італійський архітектурно-просторовий напрямки в містобудівництві.
4. В ідейно-символічному змісті середньовічних міст Галичини, подібно до інших християнських міст, мали своє відображення ідеї Божого Граду та жертovníка, трапези. У період бароко вони поповнилися темою унії – найкраще це відобразилося в побудові плану Станіслава. Крім того, у графічних побудовах планів відображалися честолюбні амбіції власників, як то маньєристична символіка Марса в шестикутному плані, та пов'язані з їх геральдикой (Потоцькі – хрест – Пилява).

1. *Глазычев В.* Социально-экономическая интерпретация городской среды. – М., 1984.
2. *Половчанська У.* З історії роду Потоцьких – власників міста Станіслава у XVII–XVIII ст. // Станіславівська колегіата між минулим і майбутнім. – Івано-Франківськ, 2003.
3. *Грушевський М.* Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. – К.; Л., 1912.
4. *Кравцов С.* Принципы регулярного градостроительства Галичины XIV–XVII вв. // Автореф. ... дисс. канд. искусств. – М., 1993.
5. *Мельник В.* Колекція сакрального мистецтва Івано-Франківського художнього музею // Станіславівська колегіата між минулим і майбутнім. – Івано-Франківськ, 2003.
6. Мифы народов мира // Энциклопедия: в 2 т. – М., 1987.
7. *Саваренская Т.* Западноевропейское градостроительство XVII–XIX вв: эстетические и теоретические предпосылки. – М., 1987.
8. *Среджук П.* До питання про генезис міст Галицької землі у XIV–XVIII столітті // ВЛІВС. – Л., 1995, – Вип. 2.
9. Українська хрестологія. Спецвипуск НЗ ІННАНУ. – Жовква, 1997.
10. Українське барокко та європейський контекст. – К., 1991.
11. *Gebarowicz M.* Materiały źródłowe do dziejow kultury i sztuki XVI–XVIII w. – Wrocław, 1737.
12. *Horn M.* Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowy XVII wieku: Działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego. – Warszawa, 1975.
13. *Kowalczyk J.* Sebastiano Serlio a sztuka polska. – Wrocław, 1973.
14. *Krawcow S.* Stanisławow w XVII–XVIII wiekach. Układ przestrzenny i jego symbolica // Kwartalnik architektury i Urbanistyki. F.I. – Warszawa, 1993.
15. *Mańkowski T.* Lwowskie kościoły barokowe // Prace Sekcji Historii Sztuki i kultury Towarzystwa Naukowego we Lwowie. – Lwów, 1932.
16. *Szarłowski A.* Rys historyczny miasta Stanisławowa. – Stanisławów, 1887.
17. *Szarłowski A.* Stanisławow i powiat stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym. – Stanisławów, 1887.

*Людмила Бачинська
(Київ)*

СУЧАСНА АРХІТЕКТУРНА ЕКЛЕКТИКА: ПРИЧИНИ І ТЕНДЕНЦІЇ

Перш ніж розглядати явище архітектурної еkleктики в сучасних умовах, спробуємо уточнити, що є еkleктикою взагалі та в архітектурі й мистецтві зокрема.

Дефініція «еклектицизм», виникнувши у стародавній Греції, спершу означала вчення, що не належить певній школі, але засноване на сполученні положень, запозичених з різних філософських систем [1, 649]. З часом вона розповсюдилася на інші галузі науки й набула значення механічного поєднання в одному вченні різнорідних, органічно несумісних елементів, навіть безпринципне запозичення та змішування суперечливих ідей, оцінок теорій тощо [2, 235]. У мистецтві та